

Magnus Ullrich

MINNETALE OVER PROFESSOR MAGNUS ULLELAND

holdt i møte
17. november 2016

av førsteamanuensis Unn Falkeid

Kjære akademimedlemmer,

Det er med takknemlighet og respekt jeg holder denne minnetalen over professor Magnus Gustav Ulleland. Han døde 7. mars 2016, over 86 år gammel. Jeg tilhørte det siste kullet ved Universitetet i Oslo som opplevde Ulleland som lærer – og han var en enestående lærer. Med varme og vidd holdt han sine forelesninger om gammelitalienske forfattere eller om fenomener fra den eldre språkhistorien.

Magnus Ulleland ble født 10. september 1929 i Svanøybukt i Flora, på en øy vest i Sunnfjord. I forbindelse med hans 70-årsdag publiserte Klassisk og romansk institutt ved Universitetet i Oslo et festskrift i form av en samling erindringer og refleksjoner fra barndom, ungdom og de første studieårene i Bergen, skrevet av Ulleland selv. I tillegg til at vi får et inntrykk av Ullelands glitrende litterære penn, gir festskriftet *Møte med strilestaden* leserne et innblikk i en usedvanlig og til tider bevegende historie om en ungs sinn og levevilkår idet han formes som forsker. Faren døde da Magnus Ulleland var fem år gammel, og han vokste opp med sin mor og bror i fattigslige kår. På sitt vestlandske, underfundige vis skildrer han hvordan de måtte frakte vann til hjemmet ved å gå langt og bære tungt, det til tross for at det på sunnfjordskysten regnet både i tide og i utide. Han beskriver hvordan de måtte spare på vannet, både når det gjaldt husvask og kroppsvask, og hvor ubehagelig han syntes det var første gang han skulle dusje da han som student besøkte et offentlig bad i Bergen. Såpen sved i

øynene, mens det varme vannet fosset over hodet hans. Mer eller mindre blind sjanglet han deretter til badstuen, hvor et enda større sjokk ventet ham.

Selvbiografien er full av slike anekdoter. Han skildrer hybelen hos en såpekoker nede på Nøstet, billige bergenske kafeer hvor han kunne få seg et enkelt fiskemåltid eller en tallerken suppe, møtet med lånekassen, kino-besøk, studentmiljøet osv. Ullelands fortellinger kan på mange måter minne om novellene til en av de store italienske forfatterne, nemlig Giovanni Boccaccio – en dikter han må ha følt et dypt slektskap med, og som han også senere skulle oversette. Liksom i Boccaccios noveller er tonen i Ullelands erindringer lakonisk og til tider krass mot dem han betraktet som hyklere. Samtidig er den ertende og lune humoren aldri langt unna. Ja, som den ekte humoristen Magnus Ulleland var, fremsto han selv både som en ordknapp og alvorlig mann, men alltid med et ertende glimt i øyekroken. Han likte å underholde sitt publikum og sine studenter, og dette gode humøret fulgte ham like til hans død.

Magnus Ulleland finansierte sin gymnasutdanning selv og tok artium som privatist våren 1948. Samme høst dro han til Bergen, hvor han tilhørte det første kullet som ble immatrikulert ved det nyopprettede universitetet. Han dro til strilestaden for å bli filolog, og møtet med fagene lingvistik, fonetikk og latin på examen philosophicum var åpenbart en stor glede for ham. Han skildrer hvordan lingvistikken løftet den sjenerte bondestudentens sunnfjords-dialekt opp til nye høyder. Ord og vendinger som han hadde betraktet som lokale misbruk av nynorsken ble med ett aktverdige lingvistiske fenomener med latinske betegnelser.

I 1951 giftet Magnus Ulleland seg med Anne-Britt Hafting, som utdannet seg til lærer ved Hamar lærerhøyskole. De var jevngamle og møttes allerede i gymnastiden. Sammen flyttet Magnus og Anne-Britt til Oslo hvor de fikk tre barn, Vegard, Ingvil og Marius, og etter hvert fjorten barnebarn. Ekteparet hadde et langt og rikt liv sammen, og hun gikk bort knapt ett år før ham.

I 1957 tok Magnus Ulleland magistergraden i romansk filologi ved Universitetet i Oslo. Romansk filologi er et krevende og omfattende studium som rommer alle de latinske språkene som utviklet seg fra latin etter Romerrikets fall i det femte århundre. Ullelands spesialfelt innenfor faget ble italiensk, og det var særlig italiensk språkhistorie og den eldre italienske litteraturen han kom til å fokusere på i sin forskning i de kommende årene. Etter avgitt magistergrad ble Ulleland tilbudt stillingen som en av to fast ansatte på det nyetablerte Romansk institutt i Oslo, først som universitetslektor i årene fra 1961 til 1967. Deretter ble han dosent frem til 1974. Fra 1974 og frem til han gikk av med pensjon i 1996, var Ulleland professor i romansk

filologi ved Universitetet i Oslo. Magnus Ulleland bidro med andre ord til å bygge opp fagene sammenlignende romanistikk og italiensk ved Universitetet i Oslo. Han underviste i begge fagene, og selv om de alltid har hatt et beskjedent antall studenter, veiledet han både magistergrads- og hovedfagsstudenter.

Ullelands virksomhet kan deles inn i tre hovedkategorier: vitenskapelige publikasjoner innenfor romansk filologi, arbeider med pedagogiske temaer som lærebøker og ordbøker, og studier av den eldre italienske litteraturen. Disse nedslagsfeltene resulterte i parallelle produksjoner som tilsynelatende kan virke adskilte. Ulleland etterlot seg en serie lingvistiske og språkhistoriske artikler om italienske, men også retoromanske temaer, noe han var særskilt glad i. Disse artiklene ble hovedsakelig skrevet på italiensk, tysk eller fransk, og mange av dem ble publisert i anerkjente vitenskapelige tidsskrifter, som det svenske *Studia Neophilologica*, det danske *Revue romane*, og et par i det italienske tidsskriftet *Studi sul Boccaccio*. Innenfor det språkpedagogiske området finner vi utarbeidelsen av *Italiensk-norsk ordbok*, som kom ut i 1959, *Norsk-italiensk ordbok* fra 1981, Ullelands to lærebøker i italiensk (1964 og 1965), hans italienske grammatikk fra 1966, og en rekke mindre utgivelser om diverse pedagogiske emner. I tillegg til de språkvitenskapelige og pedagogiske publikasjonene kommer det store omfanget av Ullelands oversettelser til nynorsk av italienske klassikere. Blant oversettelsene finner vi verker av Niccolò Machiavelli, Giovanni Boccaccio, Benvenuto Cellini, Alessandro Manzoni og ikke minst av Dante Alighieri.

I et intervju fra 2008 hevdet Ulleland at de ulike aktivitetene hans, altså de språkvitenskapelige arbeidene (inkludert ordbøkene og lærebøkene) og oversettelsesvirksomheten hans, ikke hadde noe med hverandre å gjøre. De språkvitenskapelige studiene ble skrevet på universitetets biblioteker, mens oversettelsene ble til under sommerferiene på landet. For en student hos Ulleland som jeg en gang var, er det likevel ikke tvil om at disse to feltene på et eller annet vis hang nøye sammen. De hang sammen i undervisningen i den forstand at Ullelands forelesninger over en tekst aldri ble redusert til litterære analyser eller til rene lingvistiske kommentarer. Ulleland var filolog, noe han ofte og gjerne understreket, og han mente at filologens oppgave var å undersøke *alle* aspektene ved teksten, altså det som i fagterminologien kalles realiteter. Et ords grammatiske og fonologiske egenskaper var like viktige som de ulike betydningene det samme ordet kunne ha i den tekstlige sammenhengen. Det samme gjaldt ordets etymologi, de endringene et ord hadde gjennomgått i tidens løp, de ulike kontekstuelle meningene osv. Filologen studerte det hele med det som resultat at lesningen

av en tekst ble en flerdimensjonal geskjeft, hvor materialitet og semantikk vevet seg subtilt inn i hverandre. Men Ullelands språkvitenskapelige arbeider og hans oversettervirksomhet var relatert til hverandre også på annet vis. Det kan umulig ha vært en tilfeldighet at den første teksten han valgte å oversette, nettopp var Boccaccios omfattende verk *Dekameronen*. Boccaccio må ha passet Ullelands lynne godt, og oversettelsen som kom i årene mellom 1969 og 1971, var intet mindre enn en bragd. Med *Dekameronen* og med sine senere oversettelser bidro Ulleland til å bringe det nynorske skriftspråket i dialog med den klassiske, europeiske litteraturen, og han skrev seg selv inn i en ærerik tradisjon av nynorske oversettere med navn som Eirik Vandvik, Sigmund Skard, Halldis Moren Vesaas og Hartvig Kiran.

La meg si noen ord om språkforskeren Ulleland før jeg vender tilbake til oversetteren. Norden kan skryte av flere fremragende romanske filologer. Magnus Ulleland er blant dem som har befattet seg med den italienske grenen innenfor faget, og bidragene hans er betydningsfulle, om de enn muligens har kommet i skyggen av andre forskeres arbeider. Det mest slående med Ullelands forskning er hvor tidlig han kom på banen med noe som langt på vei skulle endre faget romansk filologi. I 1960-årene etablerte gammelitaliensk seg som en egen forskningsgren. Språkforskere hadde innen den tid unngått termen "gammelitaliensk" eller "italiano antico", først og fremst på grunn av den noe uriktige assosiasjonen som kunne oppstå med andre periodiseringer innenfor de romanske språkene, fremfor alt med gammel fransk (*ancien français*). Språklige forekomster hos eldre forfattere som Dante, Petrarca og Boccaccio, ble vurdert som stilvalg snarere enn resultat av fenomener knyttet til ulike språkssystemer. I kjølvannet av strukturalismen og Saussures lingvistiske studier endret dette seg. Bruno Migliorini utga riktignok allerede i 1960 den første italienske språkhistorien, *Storia della lingua italiana*. Men ikke før Franca Ageno i 1964 publiserte en utgivelse om verb-bruken i gammelitaliensk, skjøt forskningen fart, og med det femte bindet i det omfattende leksikonet *Enciclopedia Dantesca* (1978), var gammelitaliensk blitt et systematisk, vitenskapelig studium.

I sin magisteravhandling fra 1957 grep Magnus Ulleland tilbake til noen av de aller første filologene på 1800-tallet som hadde begynt å interessere seg for det eldre italienske språket, men som senere var blitt mer eller mindre – glemt. Magisteravhandlingen hans ble så omarbeidet til artikkelen "Alcune osservazioni sulla legge 'Tobler-Mussafia'" og publisert i *Studia Neophilologica* i 1960. For å si det kort, med denne artikkelen og med en serie publikasjoner skrevet i 1960- og 1970-årene, etablerte Ulleland seg blant pionerne for de generelle, systematiske studiene av gammelitaliensk, noe

han fortjener stor heder for. I 2011 ble han da også hedret med en utgivelse i Italia. Et utvalg av artiklene hans ble samlet og gjenpublisert i boken *Studi di italiano antico*, redigert av filologene Paola Benincà og Lorenzo Renzi. Om det er få her hjemme i Norge som virkelig har vært klar over det banebrytende arbeidet Ulleland gjorde, ble i alle fall studentene hans drillet i ”la legge Tobler-Mussafia” – eller Tobler-Mussafia loven – og språkstudiene er noe som har kommet oss alle til gode gjennom de mange enestående oversettelsene. –

La meg vende tilbake til Ullelands oversettelser, for det er med disse han virkelig har satt spor etter seg i norsk offentlighet. Oversettelsen av Boccaccios *Dekameronen* var altså det første han gjorde, og den kom ut i tre bind. Deretter fulgte en oversettelse av Machiavellis berømte komedie *La mandragola*, som fikk tittelen *Alrunen* på norsk (1971). Senere kom oversettelser som *Livet på markene*, av Giovanni Verga (1973), *Livssoga mi* (bind I og II) av Benvenuto Cellini (1974–75), *Vanlagnad* av Beppe Fenoglio (1991) og *Dei trulovade* av Alessandro Manzoni (2001). Mesterverket fremfor noen er imidlertid oversettelsen av Dantes *Guddommelege komedie*. De fleste europeiske land kan vise til flere fullstendige oversettelser av Dantes *Komedie*. Norge, derimot, har vært usedvanlig sent ute, til tross for Dantes stigende popularitet og til tross for at *Komedien* undervises ved flere fag på universitetet. Ullelands oversettelse som kom ut i årene mellom 1993 og 1996 er den første og så langt eneste fullstendige oversettelsen til norsk. Oversettelsen må ha vært en kraftanstrengelse uten sidestykke. Ulleland bevarer ellevestavelsesrytmen i de enkelte versene, men på grunn av den store forskjellen mellom italiensk og norsk droppet han, som også de beste oversetterne til andre språk har valgt å gjøre, forfatterens spesielle rimmønster, det såkalte *terza rima*. Ullelands oversettelse er da også usedvanlig vellykket, og grunnen til det er at han ligger såpass tett opp til originalen. Han påsto ofte selv at han slett ikke drev med gjendiktning. En god oversettelse burde ivareta alle de fortolkningsmuligheter det opprinnelige vokabularet åpnet for, hevdet han. Språkbildet måtte gjengis så trofast som mulig, noe som naturligvis er en stor utfordring når det gjelder Dante, fordi hans billedbruk både er så konkret, så rik og så innfløkt. Resultatet er en usedvanlig røff og vakker oversettelse, jordnær og sublim på samme tid, som kommer til å bli stående i norsk litteratur i mange generasjoner fremover.

I 1969 kjøpte Magnus og Anne-Britt et småbruk i Nord-Odal, et par mil fra Eidsvoll, hvor familien kom til å dra mer eller mindre hver helg, og naturligvis i feriene. På gården utfoldet Magnuccio seg (eller ”Magnus den søte”), som venner og kolleger gjerne kalte ham på kjærlig og humoristisk vis. Her

gjenopptok han kaninavlenn som han i barndommen hadde drevet med hjemme på Svanøy for å spe på den sparsommelige husholdningen. Han var en lidenskapelig frukt- og grønnsaksdyrker, og en ivrig birøkter. Ja, Magnus Ulleland var i det hele tatt en stor elsker av naturen, av språket og av litteraturen – og han var selv en høyst elsket far, venn, kollega, og lærer.

Magnus Ulleland ble innvalgt i Det Norske Videnskaps-Akademi i 1982. Han mottok den italienske fortjenesteorden *Commendatore Ordine al Merito della Repubblica Italiana* i 1993, og i 1998 fortjenesteorden *Grande Ufficiale Ordine al Merito della Repubblica Italiana*. I 1998 ble han også tildelt Bokklubbenes skjønnlitterære oversetterpris.

Jeg lyser fred over Magnus Ullelands minne.